

Archeologický průzkum historického jádra města Olomouce, ulice Barvířské

(Předběžná zpráva o první etapě)

PAVEL J. MICHNA

Vyhlášení městské památkové rezervace v Olomouci roku 1971 bylo podnětem ke zřízení samostatné organizace, která by se aktivně podílela na údržbě, konservaci, rekonstrukci a průzkumu kulturních památek. Okresní středisko státní památkové péče a ochrany přírody (dále OSSPPOP) se tak stalo jedním z prvních regionálních pracovišť tohoto druhu v ČSSR a vůbec prvním na Moravě.

Komplexní chápání památkové péče¹ se projevilo i zřízením oddělení historicko-archeologického průzkumu (dále HAP), které je se svou conservační dílnou integrální součástí Střediska. Jeho existence byla vyvolána objektivní potřebou záchranných archeologických sondáží při rozsáhlých investičních akcích na území města a okresu Olomouc. Ukazuje se totiž, že regionální muzea nemohou z nejrůznějších důvodů pružně a v předstihu reagovat na požadavky investorů a zajišťovat potřebné archeologické průzkumy (dále AP). Tak např. za léta 1973 až 1976 provedlo oddělení HAP tři větší (3–4 měsíční) — dva v Olomouci a jeden v Uničově — a sedm krátkodobých (trvajících několik dní až týdnů) AP. Představu o rozsahu prací si učiníme ze skutečnosti, že např. při letošním AP v ulici Barvířské (5. 7.—30. 9. 1976) pracovalo denně 20–50 brigádníků.

Odlišný způsob plánování činnosti jakož i omezené technické možnosti muzeí nedovolují užší spolupráci s těmito ústavy na poli vlastních terénních prací i laboratorního zpracování nalezených artefaktů. Situace nás přesvědčila, že na AP třeba pohlížet komplexně — jako na jednotný proces vzájemně úzce souvisejících a neisolovatelných operací: finanční a organizační zabezpečení prací, vlastní výkop, technické zpracování nálezů, vědecké vyhodnocení (včetně externích expertíz), závěrečná publikace nálezu zprávy, to vše zajistí Středisko ve vlastní režii. Teprve všestranně zpracovaný materiál (rekonstruovaný, konservovaný a opatřený invent. čísly a evid. kartami) bude ve speciálních PVC-obalech event. převeden do depozitáře muzea přísl. sběrné oblasti.

1. Organizace průzkumu

1. 1. Na jaře 1976 byla provedena asanace historicky bezcenných domů z 18. a 19. století v ulicích Barvířské č. o. 6, 8, 10 a Leninově č. o. 24–26, a to včetně příslušného vnitrobloku se zadními trakty ulice Riegrovy č. 11, 13, 15, 17. Uvolněné parcely budou využity pro novostavbu budovy České stát. spořitelny, pob. Olomouc.

1. 2. Asanační areál tvaru lichoběžníka (cca 40 × 70 m) se rozkládá v těsné blízkosti býv. městských hradeb v SZ části historického jádra.

Od Z vymezovaly zkoumanou plochu hradby, resp. hradební ulička, ul. Barvířská od JV a zástavba Riegrovy ulice od SV. Směrem S pokračují sousední parcely domů Riegrova č. o. 10 a Lenínova č. o. 28. Riegrova ulice (býv. Lito-

velská) ústila do stejnojmenné brány stávající na dnešním nám. Hrdinů (před kinem Mír), obr. 1 : 1. Obyvatelé uliček hradební i Barvířské patřili ve středověku mezi městskou chudinu, která obvykle zabydlovala tyto periferní části města. O zaměstnání některých z nich vypovídá i sám název ulice.

V době předlokační procházela trasou blízkou Riegrově ulici (nebo snad poněkud SV) cesta polská, aby ústila na tržišti osady u kostela sv. Blažeje (nyní nám. Rudé armády), (obr. 1 : II). Někde v okolí kostela sv. Mořice se podél ulice 8. května táhla slovanská vesnice neznámého jména (obr. 1 : I). Po lokování se polská cesta přesunula do ulice Riegrovy.

1. 3. Oddělení HAP bylo pověřeno vedením OSSPPOP, aby v intencích svého pracovního programu a statutu Střediska provedlo AP popsání areálu. Aby nedošlo k narušení harmonogramu stavebních prací, byl AP zahájen s dvouročním předstihem (5. července 1976) v těsné návaznosti na právě ukončený výzkum hydrologický.

AP byl orientován k objasnění těchto problémů:

- poznat a dokumentovat nejstarší počátky Olomouce, a to v úzkém vztahu ke slovanskému osídlení města,
- plošným odkryvem objasnit stavební vývoj této části města a dále i typ městského obydlí od 13. století do pozdního středověku,
- poznat a dokumentovat hmotnou kulturu těch sociálních vrstev městské společnosti, které obývaly periferii při hradbách,
- doplnit mezery v systému znalostí středověké keramiky střední Moravy obecně a Olomouce zvláště.

Asanační uvolněná plocha je značně rozlehlá a pro AP příhodná, takže lze oprávněně předpokládat úspěšné splnění většiny vytyčených úkolů. Jen málokdy se podaří v historickém jádru získat pro AP tak rozměrnou parcelu, kde by bylo možno pozorovat všechny problémy v širokých souvislostech a vzájemném kontextu. Dokonalé probádání celé plochy bude umožněno rozplánováním prací do dvou výzkumných sezón.

1. 4. Finančně byl AP plně zajištěn z prostředků ONV Olomouc, takže bylo možno celou sezónu extrémně využívat kapacitu lokality, tj. zaměstnat maximum brigádníků. Tato situace kladla mimořádné nároky na pracovníky pověřené dokumentací i na organizační schopnosti vedení prací.

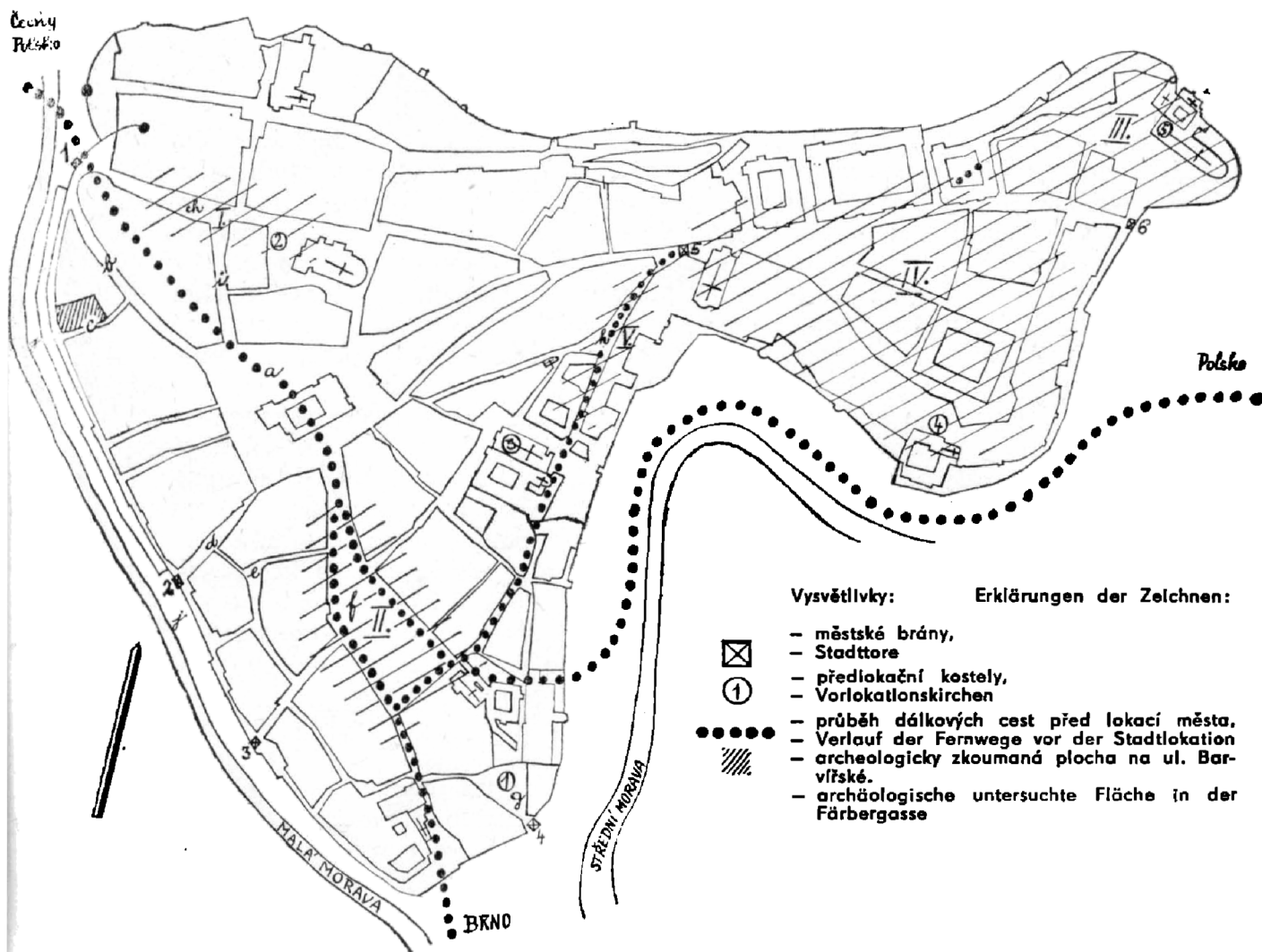
2. Výsledky první etapy terénních prací

2. 1. Základy husté zástavby i inženýrské sítě z nejrůznějších historických epoch značně narušily situaci kulturních vrstev, přesto však základní stratigrafie zůstala neporušena, stejně jako kontinuita vůdčích vrstev na celé ploše lokality. Intaktní podloží, kterým zde jsou žluté, a žlutohnědé jíly a štěrkopísky naplavené Moravou, počíná v hloubce cca 150 cm (na straně Leninovy ulice); směrem SV k ulici Riegrově mocnost kulturních vrstev narůstá až do téměř 300 cm. Podložní jíly přecházejí plynule v orniční vrstvu hnědočerného humusu mocnou 30–50 cm, obsahující vtroušené střepy keramiky 13., výjimečně i 12. století. Vrstva je zcela exaktně odlišitelná od mladších nad ní ležících souvrství. Její kompaktní charakter potvrzuje domněnku o poměrně pozdním osídlení místa, jež počíná až s lokováním Olomouce v polovině 13. století. Stratigrafie nevykazuje žádné mezivrstvy – ať již náplavové či antropogenní, jakož ani keramické doklady starší 13. století.

Nejstarším dokladem života na zkoumané ploše je okrouhlý pravěký objekt – patrně kúlová jáma. Přesto, že se jedná o ojedinělou stopu osídlení

(z celkového počtu 140 zatím evidovaných a popsaných objektů), její přítomnost lze považovat za významné svědectví hydrologických poměrů v oblasti Leninovy ulice, která až do počátků psaných dějin platila za území nevhodné k osídlení pro stálé záplavy rozvodněné Moravy a Povelky.

Vzdor tomu, že území budoucího města bylo ve středověku obýváno už od 11. století, kdy se olomoucký hrad stal residencí moravských Přemyslovských údělníků a od roku 1063 sídlem hlavy moravské církve, nebyly výzkumem odkryty žádné doklady života z tohoto dějinného období. Tehdejší osídlení předměstské Olomouce se podle V. Richtra² koncentrovalo na třech místech:

Obr. 1. Město Olomouc a jeho předlokační osídlení. (Podle V. Richtra.)

Předlokační fáze:

Kostely: 1 - farní kostel sv. Blažeje (zbořen 1839), 2 - sv. Mořic (poněkud východněji jeho gotická novostavba), 3 - sv. Michal (později dominikánský klášter), 4 - biskupský (od r. 1063) chrám sv. Petra (později klášter augustiniánek), 5 - biskupský (od r. 1131) chrám sv. Václava s přilehlým románským Přemyslovským palácem.

Sídliště: I - česká ves neznámého jména s kostelem sv. Mořice, II - tržová osada u sv. Blažeje (burgus sancti Blasii), III - Přemyslovský knížecí hrad Olomouc (první pís. zpráva 1055), IV - předhradí, V - židovská osada na cestě z tržové osady do hradu.

Městská fáze (po založení mezi léty 1239 až 1246):

Brány: 1 - Litovelská, 2 - Střední, 3 - Dolní, 4 - Blažejská, 5 - Nová, 6 - Hradská.

Náměstí a ulice: a - nám. Míru (dříve Horní) s radnicí, b - Riegrova ul. (dříve Litovelská), c - Barvířská ulice, d - Pavelčákova ul., e - Uhelná ul. (dříve Ramhof), f - nám. Rudé armády (dříve Dolní), g - Malé nám. (dříve Blažejské), h - Universitní ul., ch - ul. 8. května (dříve Česká), i - ul. 28. října, j - ulice Leninova (vznikla jako okružní třída po zboření hradeb v min. století).

1. Trhová ves (burgus) u sv. Blažeje, vytvářející trojúhelník vymezející nynější nám. Rudé armády, z jehož S vrcholu vybíhala tzv. polská cesta. Obr. 1: II.
2. Vesnice domácího slovanského obyvatelstva (na místě býv. České ulice) podél nynější ulice 8. května, soustřeďující se u kostela sv. Mořice.³ Obr. 1: I.
3. Židovská ulice, táhnoucí se podél nynější Universitní a ležící na cestě spojující knížecí hrad s blažejskou trhovou vsí. Obr. 1: V.

Bezprostřední okolí pozdější ulice Riegrovy (obr. 1: b), bývalo tehdy pusté; ulice sama patrně jen polní cestou, po níž – nebo v její bezprostřední blízkosti – protékal potok Povelka, rozlévající se na nám. Míru v močál a odtékající do Malé Moravy někde v oblasti ulice Pavelčákovy či Uhelné (obr. 1: d, e).⁴ Sondou vyhloubenou v bezprostřední blízkosti zadního traktu domu Riegrova č. o. 17 se podařilo zjistit původní úroveň 13. století; tato byla o 200 cm níže než dlažba nynější ulice. Současný spád parcel od Riegrovy k Leninově (směrem Z) je tedy výsledkem pozdějších navážek jež měly účel vytlačit z vnitřního města stojatou i tekoucí vodu.

Když bylo okolo poloviny 13. století lokováno na právu magdeburském město, došlo také k postupnému sjednocení posud rozptýlených starších osad; vytyčena uliční síť a údajně provedeny náročné odvodňovací práce,⁵ které vysušily jak nynější Riegrovu, tak i budoucí nové tržiště (nám. Míru). Po obvodu hradeb na dnešní Leninově ulici byl vykopán umělý kanál – nebo využito ještě existujícího ramena řeky – zv. Malá Morava, a do něho svedena Povelka a ostatní vody z vnitřního města. Soudí se, že jeho stavba proběhla v druhé polovině čtyřicátých let 13. století, kdy budování města bylo v plném proudu. Ještě v témže století se přikročilo ke zřízení městských hradeb.

Stavební aktivita spojená s přílivem nového obyvatelstva do osnovy vytyčené lokátorem, se projevila i na ploše zkoumané AP. Nově přišedší kolonisté obdrželi také parcely podél pozdějších ulic hradební a Barvířské a snad i Riegrovy, kde si počali stavět obydlí – patrně jen provizorní. Byly to prosté, 150 cm do země zahloubené zemnice obdélného půdorysu s délkou stran až 4 m. Jejich stěny zpevňovaly svislé trámký umístěné v rozích a středech jednotlivých stran. Na dřevěných prknech tvořících podlahu ležely neuspořádaně roztroušené nestejně dlouhé kusy drobné kulatiny, pocházející snad ze střešní konstrukce. Možno-li důvěřovat jen makroskopickému pozorování, jedná se o dřevo olší a bříz.

Zatím se nepodařilo ani jednu z pěti objevených zemnic prokopat úplně, takže nelze říci nic jistého o dalších konstrukčních detailech (otopné zařízení, vstup do zemnice atd.). Snad lze konstatovat jen to, že obydlí kryly sedlové střechy – patrně doškové, spočívající delšími stranami buď na nízké hliněné podezdívce nebo přímo na zemi. Důležitou skutečností pro chronologii zemnic a urbanismus této městské čtvrti je, že čtyři z nich (pátá je ve vnitrobloku) respektují uliční síť i současnou stavební čáru: tři jsou štítovými stranami obráceny do hradební uličky tvořící tak přibližně přímou frontu, zatímco čtvrtá je stejnou stranou orientována do Barvířské.

Asi současně se vznikem zahloubených obydlí byl povrch orniční vrstvy pokryt planýrkou zelenožlutého jílu, jež se stal – vedle svých isolačních schopností – lůžkem pro vrstvu drobného ostrohranného štětu. Tuto úpravu třeba vysvětlovat jako zpevnění terénu mezi zemnicemi a v jejich blízkém okolí. Štětová kra je průzkumem doložena v téměř kompaktní ploše na většině JZ části zkoumaného areálu (mezi i za zemnicemi – směrem do vnitrobloku). Není však zřejmo, zda se rozšiřovala do obou přilehlých uliček.

Do stejného časového horizontu jistě náleží i rozhraničení parcel mezi domy Riegrova č. o. 15 a 17, kde nebylo zničeno podsklepením ani pozdější zástavbou.

V hloubce cca 200 cm se dochovaly zbytky čtyř mocných, do podloží v jistých odstupech zapuštěných kúlů, jejichž spojnice pobíhá v těsné blízkosti soudobé parcelní hranice, jejíž směr také respektuje. Na takto vymezeném dvorku domu č. o. 17 sonda zachytila zbytky patrně otevřeného kotce pro vepře s mocnou vrstvou pevně udusané chlěvské mrvy (lesní „hrabanky“ beze stop slámy) charakteristického pachu, promíšené žaludy. Místo bylo opatřeno ohrádkou nepravidelného – spíše zakřiveného půdorysu, tvořenou do země zatlučenými kolíky, propletenými proutím.

Nepříliš mladší jsou dvě odpadní jámy přiléhající k parcelní hranici ze strany domu č. o. 15. První je zničena pozdější gotickou dělicí zdí, jež nahradila dřevěný plot; zato druhá (objekt č. 8) je skvěle dochována včetně původního bednění a ukončení okraje. Má čtvercový půdorys s trámky v rozích, rozepřenými dole i nahoře příčnými břevny. Po obvodu jsou svisle zasunuty fošny tlusté 2–3 cm, řezané ze stromů o průměru až 60 cm. V obou jamách byla zjištěna keramika vyspělého 13. a počátku 14. století. Až na jedinou výjimku – džbánec – jednalo se o bezuché hrnce z černě zbarvené hlíny, někdy s příměsí tuhy, se žlábkami a vlnicemi na okrajích. Pozoruhodným nálezem je láhev ze šedočerné jemné hlíny, na povrchu matně černě lesklá. Původně snad rozevřený okraj je uražen.

Zánik tohoto časového horizontu pravděpodobně souvisí s některým z požárů o něž v dějinách středověké Olomouce není nouze. Tehdy vznikla 20–60 cm mocná vrstva spáleniště, tvořená červenou mazanicí s otisky kulatiny, prutů etc., kryjící všechny starší objekty na lokalitě. Bezprostředně po této události následovala první kamenná výstavba. Nezdá se však, že by při katastrofě shořely i nalezené zemnice. V jejich zásypu tvořeném zeleným jílem promíšeným s černou kulturní vrstvou, nejsou téměř žádné stopy požáru. Je pozoruhodné také to, že nad každou z nich je spáleniště poněkud mocnější než jinde a dále: dno i hladina požárové vrstvy jsou nápadně prohnuty následkem sedání zásypu zemnic. Tento stav snad můžeme považovat za svědectví toho, že požářiště vzniklo a bylo rozplanýrováno nedlouho po likvidaci zemnic. Podle chudých nálezů keramiky v jejich zásypu je se předběžně domnívati, že k zasypaní zahloubených obydlí došlo někdy na samém počátku 14. století; jisté časové přežívání některé z nich hlouběji do 14. století není vyloučeno. Otázka datování zániku bude řešena v příští sezóně.

Otisky na vypálené mazanici prozrazují, že na tomto místě stávaly i dřevěné nadzemní stavby; byly to jistě ony, z nichž povstalo na celé lokalitě doložitelné spáleniště. Pokud známe z něho keramiku, nelze ji klást pod 14. století.

Za dosavadního stavu bádání můžeme rekonstruovat městský stavební vývoj zkoumané lokality takto:

1. etapa. Pro ni jsou typické zemnice vzniknuvší ve 13. století. Zánik zatím klademe na počátek nebo i hlouběji do 14. století. Není vyloučeno, že fungovaly jako stavební provizorium před 2. etapou a byly zasypany až postupně převládla nadzemní dřevěná zástavba.
2. etapa. Hypotetická nadzemní dřevěná zástavba, po jejímž požáru povstala mocná vrstva vypálené mazanice na celé ploše lokality. Půdorysně nedoložena; snad jen otisky prken, trámů a kulatiny v mazanici. Zdá se, že zánik následoval nedlouho po destrukci zemnic. Ve spáleništi keramika 14. století. Časové překrývání i konstrukční kombinace staveb 1. a 2. fáze není vyloučeno.
3. etapa. Kamenná zástavba jež vzniká po požáru dřevěných staveb 2. etapy, kdy již patrně neexistovaly zemnice. Hranice starších městišť respektovány. Zásadní význam, který měl požár města ve 14. století (můžeme-li datovat

podle zlomků ve spáleništi) pro vznik zdejší kamenné zástavby, naznačují písemné prameny i odborná literatura. Ve 14. a 15. století zasáhlo město několik požárů: 1362, 1380, 1398, 1424 (kdy vyhořela Ostružnická ulice), 1469 (shořela třetina města), 1453 (vyhořel kostel sv. Mořice s okolím a Horní náměstí – dnes nám. Míru) a 1492.⁶ Podle V. Richtra byly pro výstavbu Olomouce nejdůležitější dva ohně: z roku 1398, kdy celé město lehlo popelem do základů a roku 1492, kdy hořelo od Bělidel až ke kostelu sv. Michala. Katastrofa z roku 1398 musela býti skutečně všeobecná, když moravský markrabě prominul měšťanům lozunky na šest let a lhůtu pak prodloužil o další čtyři léta.⁷ Také už zmíněný druhý požár postihl město ještě dřevěné a stal se tak důrazným podnětem pro přestavbu ve tvrdém materiálu. Z konfrontace archeologických a písemných pramenů plyne, že to byl nejspíše požár na zlomu 14. a 15. století (1398), který přinesl zásadní převrat v zástavbě lokality.

V podstatě jednotný charakter zdiva nasvědčuje tomu, že většina středověkých staveb vznikla přibližně v téže době. Lze tedy považovat relativní chronologii jednotlivých zděných částí areálu za přibližně platnou i pro ostatní stavební konstrukce na lokalitě. Jediné spolehlivé datum post quem zástavby jsou prozatím zemnice a odpadní jímky 13. a 14. století. Datum ante quem udává jiná odpadní jáma obsahující pozdněgotické reliéfní kachle z druhé poloviny 15. století a zaniknuvší patrně počátkem 16. století. Třeba dodat, že toto datum se spíše vztahuje k zástavbě v její rozvinutější formě, reprezentované pozdější přístavbou. Jinak řečeno, tato posledně popisovaná jímka byla zřízena snad koncem 15. století (můžeme-li tak soudit dle keramických zlomků ve výplni) u již existující přístavby, jež obohatila původně jednoduchý půdorys domu na Barvířské č. o. 8. Pakliže bývala jímka čištěna a je tedy starší než nalezený materiál, posouvá se datování vzniku přístavby – a eo ipso i původního domu – hlouběji do 15. století. Vznik základů datují dále i zlomky okrajů nádob zalité v maltě (mnohdy ve značném počtu), hlásící se do 15. století. Profilací i zrnitou narůžovělou hmotou připomínají např. hrnec s groši Václava IV. objevený v Přerově.⁸ Dalším datem post quem výstavby v kameni – i když poněkud vágním – je už vzpomínaná spáleništní vrstva s keramikou 14. století, pokrývající v rozličné mocnosti celou plochu lokality. Utkvěla totiž v bohaté maltě líců gotických zdí na způsob šedorůžově zbarvených pruhů.

Jak již řečeno, nápadný je jednotný charakter většiny středověkých zdí budovaných buď z droby či břidlice, přičemž tu a tam převládá jeden druh kamene. Typickým znakem je bohaté používání kvalitní, silně vápenné malty bílé barvy, přetékané často ze spár na líc. Výjimečně jsou v maltě obsaženy drobné kousky cihloviny. Stavebním materiálem je výhradně lomový kámen;⁹ opracované články nebyly zjištěny. Jen v barokních a pozdějších konstrukcích se vyskytují fragmenty gotických architektonických prvků, arciže v sekundárním a nefunkčním položení.

Během první etapy AP se podařilo prozkoumat větší části dvou půdorysů gotických domů (Barvířská č. o. 8 a 10). Stavební vývoj i techniku stavby lze nejlépe demonstrovat na půdorysu odkrytém na městišti č. o. 8. V tomto místě se do jílového podloží zahlubovala obdélná zemnice, přiléhající patrně svou štítovou stranou k uliční frontě. Úpravou se shoduje s ostatními obydlími tohoto druhu zjištěnými na lokalitě. Vrstva mazanice překrývající její zásyp je zde mocná cca 60 cm a opět poněkud prohnutá následkem sedání zeminy v jámě. Po zániku zemnice byla nad ní zbudována stavba obdélného půdorysu (cca 7 × 5,5 m) s kamennými základy. Pro úvahy o event. kontinuitě obou objektů je vedle už známých faktů důležité zejména to, že jejich podélné i příčné osy

jsou rovnoběžné a štitové strany v podstatě respektují stavební čáru ulice Barvířské.

Z hlediska technického je pozoruhodný způsob stavby základů: v rozích obdélné základové rýhy byly vyzděny pilíře a propojeny ještě pod úroveň terénu klenutými pasy. Zdivo bylo bohatě zaléváno kvalitní vápennou maltou. Stavení tak spočívalo jen na čtyřech pilířích založených na rostlém terénu. Takové řešení základové konstrukce je ostatně obvyklé u všech středověkých staveb zkoumané lokality.¹⁰ Pravidelnost panuje i ve způsobu uložení základových spár: úroveň podloží – v našem případě jílu – byla gotickému staviteli určující při hloubení základových rýh. Středověké zdi spočívají výlučně na povrchu intaktního podloží, ať je toto v hloubce několik málo desítek centimetrů nebo více metrů. Základová rýha nebyla nikdy zapuštěna výrazně pod úroveň povrchu celiny; spíše naopak: snaha po úspoře stavebního materiálu motivovala nejen podzemní klenby, nýbrž i poměrně nedbalé hloubení rýh, kdy bývalo ponecháno na dně ještě 10–15 cm kulturní vrstvy zbývající k dosažení rostlého jílu.

Budova na Barvířské č. o. 8 byla nepodsklepená a její kamenné základy dosahovaly šíře až 70 cm, což představuje přibližně 50 cm šířky nadzemní. Tato situace dovoluje rekonstruovat objekt jako stavbu s kamenným přízemím a dřevěnými, resp. hrázděnými nadstavbami pod strmou šindelovou nebo doškovou střechou. Zbytky tašek nikde nalezeny nebyly. Půdorys nevykazuje známky vnitřního členění. Byla-li tu lehká přepážka nebo i otopné zařízení, pak jejich pozůstatky zanikly při asanaci, kdy buldozer vyrovnával nerovnosti terénu.¹¹

Ještě během 15. století došlo k půdorysnému rozšíření domu na městišti v Barvířské: staré jádro bylo obestavěno ze dvou stran traktem o půdorysu písmene L; ze zadu i od JZ přibýly další kamenné základy budované technikou studňování, tentokrát zděné výlučně z ostrohranné břidlice opět na bílou, silně vápennou kvalitní maltu. Prvotní půdorys tak byl obohacen o dva prostory, v něž se přistavěný trakt členil. Tehdy vznikla odpadní jímka s pozdně-gotickými kachli, přiléhající k SV nároží zadního traktu nové přístavby.

Od 16. století počíná intenzivní vnitrobloková zástavba, která vrcholí v 18. století zaplněním většiny volné plochy parcel. Stálý tlak na ubytování přibývajících obyvatelstva v těsném středověkém a od poloviny 18. století i pevnostním městě, jež se vinou tzv. demoličního reverzu¹² nemohlo rozrůstat, rozvoj řemesel vyžadujících stále větších dílenských prostor, jakož i pozemkové spekulace, to vše znamenalo zvyšování gotických domů o další patra, jejich vzájemné propojování v jedno uliční číslo a zaplňování už dost nepatrných dvorků nehygienickými přístavky. Počínající kapitalismus do krajnosti využíval kapacity domů i parcel ve městě. Je překvapující jak nedbale a úsporně jsou zakládány stavby 18. a 19. století: zdivo je kladeno na nekvalitní žlutou pískovou maltu, mnohdy beze stop vápna. Nepříliš silné (60 cm) a mělce založené zdi nevalných statických vlastností nesly až třípodlažní činžovní domy.

Už od 16. století počínaly ve zkoumaném areálu zanikat nádvorní studny. Zdá se, že se tak stalo v krátkém časovém intervalu, jelikož jen jedna ze čtyř se pozvolna měnila v odpadliště s mocnou vrstvou bahna na dně. Ostatní jsou ode dna až po okraj vyplněny výlučně stavebním rumem 17. a 18. století. Ze situace plyne, že ještě nedlouho před zasypáním byly vyčištěny. Postupným snižováním hladiny podpovrchové vody vyvolaným snad hloubením příkopů a jiných jam v bezprostředním okolí, ztratily zprvu ty nejmělkčí svoji vodu už v 16. století. Jiné, patrně ze stejných příčin, byly přebudovány v cisterny, do nichž se přiváděla voda cihlovým kanálkem asi z uličního vodovodu. Podle způsobu stavby kanálku (překrytí a vyložení dna břidlicovými deskami) a for-

mátu cihel soudě, stalo se tak v 18. století. Zanedlouho nato — ještě asi v 18. století — byly zavezeny i ty poslední. Není vyloučeno, že je třeba tento náhlý proces zániku vnitroblokových studní spojovat se stavební činností, a to nejspíše během 18. století. Všechny čtyři probádané studny měly okrouhlý půdorys, po celé výšce vyzděný lomovým kamenem na hlínu. Jiné jejich stavební konstrukce zjištěny nebyly.

Ještě hluboko do 18. století vznikají v přelidněném a nekanálovaném prostředí obytných bloků města odpadní jímky, které byly — stejně jako dříve — permanentním zdrojem nákaz a onemocnění. V jejich inventáři se zřetelně zrcadlí narůstající rozmanitost hmotné kultury obyvatel pozdněbarokní Olomouce. V jímce patřící k domu Riegrova č. o. 11 byl nalezen soubor skleněných broušených pohárů, bohatě zdobených rostlinným, geometrickým a animálním ornamentem. Pozornost vzbuzuje kónická číše s rytou postavou Jana Nepomuckého a nápisem JOHANNES NEPOMUCK na straně jedné a s dalším nápisem frakturou ES LEBE DER JOHANN KNIEBANDL na straně druhé. Běží snad o votivní číši s obrazem patrona, náležející jednomu z rodiny Kniebandlů, jež v 17. a 18. století žila v Olomouci a z níž pocházela řada známých zedníků-stavitelů.

Zánik posledních jímek znamenaly stavební změny, jež patrně souvisely s výstavbou olomoucké pevnosti v 18. století. Pro odkanalizování jednotlivých bloků byly zřízeny cihlové klenuté a průlezné stoky, vydlážděné břidlicovými deskami. Je příznačné, že jejich sběrné jímky se zahlubují do již vzpomenutých fekálních jam 16.—17. století, jejichž svrchní partie jsou tímto devastovány. Tyto byly opět zapuštěny do jímek (nebo v jejich blízkosti) středověkých. Tradice loci se udržela až do nedávné doby: recentní betonové roury odpadů plně respektují směr barokních stok a příslušné sběrné šachty byly zbudovány nad barokními předchůdci. Z dosavadních poznatků lze zobecnit závěr — i když poněkud importuní — a že je to právě loco (prevét), jež vykazuje nejhlubší a trvalou tradici funkce i místa na středověkém městišti.

*

Třebaže byla v první etapě prací archeologicky zužitkována přibližně jen třetina celkové plochy lokality (750 cm²), dovoluje kvalita získaných poznatků považovat již nyní odkryv za velmi úspěšný. Dokončením plošného průzkumu se naskytne vzácná příležitost studovat veškeré otázky v širokých souvislostech. Formulované závěry lze dále zpřesňovat konfrontací s výsledky AP neméně rozlehlé lokality na místě OD PRIOR, jež je zatím nejbohatším zmnožením našich znalostí o středověké Olomouci.

Poznámky

- 1 K organizaci památkové péče na Olomoucku viz P. J. Michna, Památková péče a ochrana přírody v městské rezervaci a okrese Olomouc — Denkmalpflege und Naturschutz in der Stadtreservation und im Bezirk Olmütz, VVM 27/1975, Nr. 3, 302—308.
- 2 Václav Richter, Raněstředověká Olomouc. Stavební dějiny vzniku města, Praha—Brno 1959, s. 118.
- 3 Přítomnost románského kostela sv. Mořice na tomto místě předpokládal V. Richter; AP prováděný OSSPPOP na staveništi OD PRIOR roku 1973 a vedený dr. J. Bláhou zde objevil románskou centrálu.

- 4 Malé dějiny Olomouce, Ostrava 1972, s. 27.
- 5 Malé dějiny Olomouce, tamže.
- 6 V. Richter, o. c., s. 134, Malé dějiny Olomouce, s. 42 a 56.
- 7 V. Richter, o. c., s. 134.
- 8 Vl. Nekuda a K. Reichertová, Středověká keramika v Čechách a na Moravě, Brno 1968, tab. 53: 1.
- 9 Expertízy stavebního kamene provede katedra mineralogie PF UP Olomouc.
- 10 Tento způsob zakládání staveb jsme zjistili při AP býv. klášterního kostela v Uničově (P. J. Michna, Archeologický průzkum historického jádra města Uničova. Předběžná zpráva, Die archäologische Erkundung des historischen Stadtkernes von Uničov. Ein Vorbericht. ArchHist 1/1976, s. 205–230) i jinde. Studňování bývá motivováno snahou po překonání neúnosných vrstev, kde by základová rýha musila býti neúměrně hluboká, než by dosáhla staticky vhodného podloží. Z hlediska ekonomiky stavby a úspory materiálu je výhodnější v přiměřených odstupech vyhloubit několik „studní“ – dosahujících celiny – a ty ještě pod zemí propojit klenebními pasy na nichž pak spočívá stavba. Stejně byly řešeny základy pražských Kotců (2. pol. 14. stol; M. Vilímková, Fr. Kašička, Minulost pražských Kotců a předpoklady pro jejich regeneraci, PP 26/1966, s. 135–149).
- 11 Původní úroveň lokality (před asanací) byla místy až o 100 cm vyšší než v době zahájení průzkumu.
- 12 Demoličním reverzem se majitelé domů před hradbami zavazovali, že v případě vojenské potřeby je bez náhrady zboří (reverz zrušen koncem 19. století).

Z k r a t k y :

- AP – archeologický průzkum,
 ArchHist – Archaeologia Historica, Brno,
 OSSPPOP – Okresní středisko státní památkové péče a ochrany přírody v Olomouci,
 PP – Památková péče, Praha,
 VVM – Vlastivědný věstník moravský, Brno.

Die archäologische Erforschung des historischen Stadtkerns von Olmütz, der Färbergasse (Vorbericht über die erste Forschungsetappe)

In der Nähe der Furt über die Morava (March) existierte bereits in der mittleren Burgwallzeit der altslawischen Burgwall Olomouc. Man pflegt ihn in der Umgebung des Klosters „Hradisko“ zu suchen, das heute schon an der Stadtperipherie liegt. Nach Einverleibung Mährens in den tschechischen Staat durch Fürst Oldřich im Jahr 1017 wurde auf dem Felsen über dem Fluß (gegenüber dem Burgwall) eine Burg erbaut (Abb. 1 : III), bei der im Laufe der Zeit eine Vorburg entstand (Abb. 1 : IV). Vor dem Jahr 1021 wurde sie Sitz eines der drei mährischen Teilfürsten. Im Jahr 1063 wurde hier das mährische Bistum mit dem Sitz bei der St.-Peters-Kirche auf der Vorburg gegründet (Abb. 1: 4), seit dem Jahr 1131 bei St.-Wenzel auf der Burg selbst (Abb. 1: 5). Der Znaimer Teilfürst Konrad Otto bemächtigte sich während der Fehde zwischen den Přemysliden ganz Mährens und ließ sich im Jahr 1182 dieses Land von Barbarossa als Lehen und vom Prager Fürsten unabhängige Markgrafschaft zuteilen. Um das Jahr 1200 starben die letzten Olmützer Přemysliden aus, deren Familieninstitut und Grabkirche das im Jahr 1078 auf dem ehemaligen Burgwall bei der Stadt gegründete Kloster „Hradisko“ gewesen war. Die Markgrafen – der letzte war Přemysl Otakar II. (1253) – siedelten nicht mehr dauernd in Olmütz, so daß die Bedeutung der Burg sank, die dann nur als Sitz der Landesämter diente. Nach diesem Jahr wurde Mähren, von einem kurzen Intermezzo abgesehen, vom tschechischen König aus Prag regiert, der zugleich auch Markgraf war. Im Jahr 1306 wurde hier der letzte regierende Přemysliden Wenzel III. ermordet.

In der Vorlokationsperiode war das Areal der späteren Stadt bereits sporadisch besiedelt. Dazu hatte die günstige Lage der Burg am Knotenpunkt der Fernstraßen zwischen Böhmen, Polen und dem Süden (Brünn) beigetragen. Die – unfreien – Handwerker und Handelsleute konzentrierten sich vorerst auf der Vorburg. Bereits gegen Ende des 12. Jahrhunderts hören wir von einem Markt in Olmütz, der offenbar am Markttort beim hl. Blasius (burgus sancti Blasii) stattfand (Abb. 1 : II). Auf dem Weg von hier auf die Burg lag die Siedlung der jüdischen Geschäftsleute (Abb. 1: V) und das letzte Siedlungszentrum war ein Dorf mit ursprünglicher tschechischer Bevölkerung bei der St.-Mauritz-Kirche (Abb. 1: I). Durch Vereinigung dieser Siedlungseinheiten in der Zeit von 1239–1249 und Freisprechung nach dem Magdeburger Recht unter Wenzel I. entstand die mittelalterliche Stadt Olmütz. Die ersten Bürger waren meist deutscher Herkunft, wie übrigens ihre Namen verraten, und kamen aus Nordmähren und Schlesien (beispielsweise aus Mährisch Neustadt, Troppau). Die Stadt sonderte sich topographisch und rechtlich von der benachbarten Vorburg ab.

Das Bezirkszentrum für staatliche Denkmalspflege und Naturschutz in Olmütz wurde mit der archäologischen Erforschung des Areals beauftragt, das nach der Demolierung einiger Häuser der Färbergasse freigeworden war und für den Neubau der Staatlichen Sparkasse bestimmt ist. Diese Fläche (40 × 70 m) breitet sich in engster Nachbarschaft der einstigen Stadtchanzen (Abb. 1) im Nordwestteil des historischen Stadtkerns aus. Die Bewohner der angrenzenden Gäßchen gehörten im Mittelalter zu den Stadtarmen; der Gassennamen bezeugt den Beruf, den viele ausübten. Die Flächenaufdeckung wurde in zwei Etappen geplant (1976, 1977), weil man das ganze Bauareal gründlich untersuchen wollte. Wie anspruchsvoll und umfangreich die Arbeiten sind, geht aus der Tatsache hervor, daß in der vergangenen Forschungssaison gegen 1000 m³ Erdreich ausgehoben und abtransportiert wurden, wobei täglich bis 50 Arbeitskräfte eingesetzt waren.

Ergebnisse:

Abgesehen von einem prähistorischen Objekt und einigen aus dem 12. Jahrhundert kommenden Scherben, werden die ersten Siedlungsspuren von fünf Grubenhäusern vorgestellt, die 150 cm in das gewachsene Gelände vertieft waren und Seitenlängen bis 4 m besaßen. Ihre Wände waren mit Lehm verschmiert und durch senkrechte Balken in den Ecken und Mitten der Seiten versteift. Die Fußböden waren durchwegs mit Brettern belegt, auf denen Rundholzstücke (Erle und Birke) herumlagen. Wichtig ist, daß die Grubenhäuser das existierende Straßennetz respektieren: sie kehren ihre Giebelmauern der Straßenfront zu (drei in die Burggasse und eine in die Färbergasse). Die Umgebung dieser Grubenhäuser ist mit einer Lehmschicht bedeckt, über ihr ist scharfkantiges Sturzpflaster. In der Schichtenfolge zeichnet sich unter ihnen deutlich eine 30–50 cm mächtige mittelalterliche Ackerschicht mit Scherben des 13. Jahrhunderts ab, die das Hangende des gewachsenen Geländes, im gegebenen Fall gelbbraunen Lehms, bildet.

Aus dieser Zeit stammen auch Spuren einer Parzellenbegrenzung, offenbar durch einen Zaun, von dem mehrere ächtige in die Erde eingelassene Pfosten erhalten blieben. Auf einer der so begrenzten Parzellen entdeckte man einen mit Pflöcken und Reisiggeflecht umzäunten Schweinestall. Innerhalb der Umzäunung wurden neben festgestampftem Stallmist auch eine Menge Eicheln entdeckt.

In das Ende des 13. und den Anfang des 14. Jahrhunderts gehören zwei Abfallgruben, von denen eine ausgezeichnet erhalten blieb. Sie war viereckig, mit 2–3 cm starken und bis zu 60 cm breiten Brettern verschalt. Ihr Inhalt wird eine wichtige Bereicherung der Kenntnisse über die mittelalterliche Olmützer Keramik bringen. Neben einer Menge von Gefäßen, die heimische slawische Traditionen erkennen lassen, enthält sie auch manche Formen, die offenbar fremder Herkunft sind: eine Flasche, einen schlanken Krug und einen bauchigen kleinen Krug. Das Material ist relativ fein geschlämmt, grau und hart gebrannt, die Oberfläche ist schwarz und matt glänzend. Die heimische Keramik hat Graphitzusatz und ist Starker gekörnt.

Die Grubenhäuser hörten irgendwann zu Beginn oder im Laufe des 14. Jahrhunderts auf als Behausung zu dienen. Ihnen folgte – hypothetisch – eine hölzerne

oberirdische Verbauung. Nach dem großen Brand um das Jahr 1398 blieb nach dieser Verbauung an der ganzen Lokalität eine mächtige Schicht ausgebrannten Baulehms mit Abdrücken von Brettern, Balken usw. übrig und an der Wende vom 14. zum 15. Jahrhundert entstand die erste Verbauung mit Steinhäusern. Diese besaßen einfache rechteckige Grundrisse (beispielsweise $7 \times 5,5$ m) und waren aus Bruchsteinen auf gutem, stark kalkigem, weißem Mörtel in der sogenannten „Brunnenbautechnik“ gefügt. Die erdgeschossigen Steinbauten hatten offenbar ein in Fachwerktechnik erbautes Stockwerk und hielten die Achsen der Grubenhäuser und ihre Baulinie ein.

Destruktive Untersuchungen hielten eine Reihe bautechnischer Einzelheiten dieser mittelalterlichen Objekte fest. Ihre Ergebnisse werden aus Platzmangel an anderer Stelle veröffentlicht.

Im untersuchten Gelände gelang es auch kreisförmige, aus Stein auf Lehm gemauerte Brunnen zu entdecken, die zwischen dem 16. bis 18. Jahrhundert aufhörten zu existieren. Die Abfallgruben des 16. und 18. Jahrhunderts brachten eine Menge von Belegen der Kultur des mittelalterlichen Olmütz: gegen 20.000 Fundeinheiten Keramik, Knochen, Glas, Metall (Fe und Buntmetalle), Münzen, organische Stoffe (Holz, Leder usw.) und paläobotanische Überreste.

Abb. 1. Stadt Olomouc (Olmütz) und ihre Besiedlung vor der sog. Lokationszeit (nach V. Richter).

Vorlokationsphase:

Kirchen: 1 – Pfarrkirche St. Blasius (1839 abgetragen), 2 – St. Mauritz (etwas weiter östlich der gotische Neubau), 3 – St. Michael (späteres Dominikanerkloster), 4 – Bischofskathedrale St. Peter (seit 1063, später Augustinerinnenkloster), 5 – Bischofskathedrale St. Wenzel (seit 1131) mit anliegendem romantischem Přemyslidenpalast.

Siedlungen: I – tschechisches Dorf unbekanntes Namens mit St.-Mauritz-Kirche, II – Marktsiedlung bei St. Blasius (burgus sancti Blasii), III – Přemyslidenburg Olomouc (erster schriftlicher Bericht 1055), IV – Vorburg, V – jüdische Siedlung am Weg aus der Marktsiedlung auf die Burg.

Städtische Phase (nach der Gründung zwischen 1239–1246):

Tore: 1 – Litovelská, 2 – Střední, 3 – Dolní, 4 – Blažejská, 5 – Nová, 6 – Hradská brána.

Plätze und Straßen: a – Friedensplatz (früher Oberer Platz) mit Rathaus, b – Riebergasse (früher Litovelská), c – Färbergasse, d – Pavelčákova, e – Kohlen-gasse (früher Ramhof), f – Platz der Roten Armee (früher Unterer Platz), g – Kleiner Platz (früher Blasiusplatz), h – Universitätsgasse, ch – Straße des 8. Mai (früher Böhmisches Gasse), i – Straße des 28. Oktober, j – Leningasse (entstanden als Ringstraße nach der Schleifung der Schanzen im vergangenen Jahrhundert).

